

УДК 159.92 (07)

П 12

Софія ПАВЕЛЬЧУК

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ЕМПІРИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті представлено аналіз поняття самореалізації в психологічній літературі. Проаналізовані психологічні особливості самореалізації особистості в умовах туристичної діяльності та методи дослідження цього явища. Представлено специфіку психологічного підходу до туризму. Наведені результати дослідження уявлень про цілі та мотивацію туристичної діяльності осіб, які подорожують. Побудовано модель дослідження психологічних детермінант самореалізації особистості в умовах туристичної діяльності.

Ключові слова: самореалізація, особистість, системна детермінація, системний підхід, психологія туризму.

Постановка проблеми. У сучасних умовах, в якісно новому контексті розглядається питання розвитку та використання людського потенціалу. Серед основних термінів, за допомогою яких описують розвиток особистості, є самореалізація. Проте зростає різноманіття сфер життєдіяльності, в яких все більше можливостей реалізувати себе як особистість. Забезпечуючи свою професійну, пізнавальну та особистісну компетентність, сучасна людина часто опиняється в ситуації подорожі, туристичної поїздки. Особистість, що бере участь у подорожі, зазнає низку змін, які з'являються під впливом взаємодії з іншою культурою, просторово-часових параметрів і способу

організації середовища, інших комунікативних та особистісних особливостей носіїв культури місцевості, яку відвідує турист. Тенденції розвитку туризму породжують потребу в науковому осмисленні тих психологічних змін, які зумовлені участю людини в туристичній діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття самореалізації стало все більш уживаним в сучасній психологічній літературі, проте перша поява в джерелах, як зазначає Л.А. Коростильова (1998), датується 1902 роком, у “Словнику з філософії та психології”, виданому в Лондоні: “Самореалізація – здійснення можливостей розвитку “Я”. Таке визначення відповідає доктрині, згідно з якою вищим кінцевим результатом розвитку особистості є її самореалізація або самоздійснення” [2, 8].

Проблема дослідження самореалізації особистості може бути віднесена до найскладніших психологічних питань. Будучи полідисциплінарною, тобто такою, що має свій характерний образ у філософії, культурології, соціології, етиці тощо, вона зі значними труднощами об’єктивується саме як психологічна. Пов’язано це з тим, що зовсім не так просто визначити самореалізацію як предмет саме психологічного дослідження. До сьогодні в психологічній літературі, трапляються випадки коли дослідники мають сумнів щодо предмета дослідження, наявності конкретно-наукової проблеми. Це природно, якщо дослідник розуміє психіку як орган адаптації, пристосування, тоді можливо, що самореалізація проявляється як ініціатива, яка, видається, зовні не має спрямованості на кінцевий результат. Твердження, що метою самореалізації, її результатом є сам факт реалізації людиною своїх потенцій (інтелектуальних, творчих, духовних тощо), також не здається переконливим, завершеним, достатньо вичерпним.

Враховуючи безліч підходів до трактування цього поняття, у тому числі міждисциплінарних, єдиного загального визначення не виведено. Термін “самореалізація” використовується у вітчизняній та зарубіжній психологічній, філософській, педагогічній, соціологічній та іншій загально-науковій літературі. У психологічних та

педагогічних наукових контекстах він почав вживатися не так давно, проте у філософських працях згадки про поняття самореалізації та ідеї, які покладено в її основу, відходять далеко в глибину історії. У загальнонаукових дослідженнях, насамперед, загальнофілософських, цей термін використовувався як у межах діалектичної філософії, так і з метафізичної позиції. Важко назвати таку науку про людину, яка тим чи тим способом не торкалась би проблеми самореалізації. На різних етапах еволюції людства та розвитку системи наук ця проблема поставала перед мислителями.

Ідея самореалізації має давню історію в філософії. “Як вища цінність, самореалізація трактується в філософії Упанішад (з VIII до V ст. до н.е.), в даосизмі (VI – V ст. до н.е.). На Заході вчення про самореалізацію бере свій початок з Аристотеля та Платона, презентуючи не лише теоретичний аналіз цього феномену, але й практичні рекомендації способів та шляхів індивідуального самоздійснення” [2, 9]. Наприкінці XIX – початку XX ст. в англо-американських теоріях, особливо у представників ідеалізму, принцип самореалізації набуває характеру етичної заповіді. На думку багатьох філософів, ця тенденція зберігається в XX ст. у філософії екзистенціалізму.

Розглядаючи філософський аспект самореалізації, Л.В. Рябова вказує на наявність суттєвих відмінностей в розумінні самореалізації на Заході та Сході. “Людина Заходу активно оволодіває зовнішнім світом, поводить себе в ньому так, як діяч і перетворювач, змінюючи та підпорядковуючи собі світ, західна людина стверджує себе. Схід діє інакше, він прагне до вищих цінностей та сенсу існування, а вихід до цих цінностей вбачається через заглиблення, замикання в собі, через екстаз. Людина Сходу шукає абсолют” [7, 12].

Уявлення про самореалізацію особливо інтенсивно розвиваються в соціальній філософії в кінці 1980 – 1990 рр. Так, у роботі І.Г. Чавтаєвої пов’язуються виробництво нового знання та саморозвиток особистості за схемою “засоби – здібності – знання”. І. Ведін говорить про самореалізацію як про реалізацію особистості в світі, реалізацію творчих можливостей силами самої ж особистості. Досліджуючи

творення та самотворення, він аналізує поєднання: 1) хочу і можу; 2) не хочу і не можу; 3) хочу, але не можу; 4) можу, але не хочу [9].

Багато дослідників відзначають, що труднощі самореалізації пов'язані насамперед з феноменальністю людського буття. Так, неможливим є вичерпне самопланування, а також створення умов для позитивної спрямованості проявів спонтанної активності людини.

Ланцюг “самопізнання – самоусвідомлення – само модель – самовдосконалення – саморегуляція” виокремлює у дисертації Г.К. Чернявська. Вона ставить проблему самореалізації особистості з позиції моральних принципів індивіда, пояснюючи її як єдність самоствердження та самозаперечення. “Під самореалізацією ... розуміється практична реалізація людиною своїх задатків, здібностей, талантів та рис характеру через ту чи ту сферу соціальної діяльності з користю для самої себе, колективу та суспільства загалом... Самореалізація продовжується впродовж усього життя, але в ній можна виокремити низку конкретних актів – “піків” глибоко індивідуального процесу самореалізації...” [10, 31].

Очевидний явно виражений складний міждисциплінарний характер феномену самореалізації. Він становить інтерес як для педагогів, соціологів, філософів, соціальних та медичних працівників, так і представників інших, не менш важливих наук про людину. Проблема самореалізації особистості, безсумнівно, має насамперед психологічну природу, однак більшість особливостей та закономірностей самореалізації особистості можуть бути виявлені за допомогою психологічної науки із залученням міждисциплінарних знань.

Л.А. Коростильова пропонує таке визначення: “Самореалізація – це здійснення можливостей розвитку “Я” за допомогою власних зусиль, співтворчості, спільної діяльності з іншими людьми (близьким і далеким оточенням), соціумом і світом загалом” [3, 73]. Інший наголос у визначенні самореалізації підкреслюється у такій тезі: “Самореалізація – сукупність інструментально-стильових та мотиваційно-сміслових характеристик які забезпечують постійність прагнень і готовність до самовираження особистості в різних сферах

життєдіяльності в процесі онтогенезу”, яка належить С.І. Кудінову [6, 38]. Саме в цьому визначенні більш чітко наголошується на характеристиках, в яких проявляється самореалізація та умови її забезпечення.

Найбільш близькими до поняття “самореалізація” є поняття “самоактуалізація” та “самоздійснення”. Поняття самореалізація зазвичай описується в психологічній літературі з посиланням на роботи А. Маслоу. У зарубіжних психологічних та філософських словниках термін “самоздійснення” (self-fulfillment) найчастіше трактується як завершений, кінцевий результат самореалізації, повна реалізація можливостей людини. На нашу думку, самоздійснення не є фактично можливим, оскільки людина впродовж усього існування не здатна на повну реалізацію власних можливостей, оскільки вони нескінченні; є сенс говорити про повну реалізацію власних можливостей і в тій чи іншій галузі.

На сьогодні диференційовано уявлення про самореалізацію особистості як: 1) пояснювальний принцип, що відображає універсальну підставу буття людини в світі, який вона сама створює; і 2) як предмет психологічного вивчення, тобто у контексті того образу людини, який формується у сучасній психології, який все більше покладається не на психіку, а на “цілісну людину”, яка є предметом наукового дослідження.

У першому випадку поняття самореалізації особистості зближується з уявленнями про життя людини як процесу її самозміни в ході творення нею умов власного буття (одна з форм самоорганізації в “живих” системах). У другому – це поняття зближується з уявленнями про породження людиною “суб’єктивної реальності”, власного “багатовимірного світу”, “життєвого світу”, “життєвого простору”, тобто з поняттями, що фіксують активну природу людської “самості” і що з’являються в міру набуття психологією “антропологічних вимірів” [8].

Ідея, яка є системотвірною для нашого дослідження, полягає у розумінні самореалізації як форми прояву самоорганізації людини, розглянутої як відкрита психологічна система. При такому підході

самореалізація виявляється тим інтегруючим чинником, з яким пов'язані розв'язання проблем життєвого самовизначення, вибору життєвих середовищ, сфер життєдіяльності найбільш адекватних для самоздійснення і формування життєвих стратегій особистості.

Говорячи про самоорганізацію життєвого шляху особистості, В.І. Краснопольоров зосереджує свою увагу “на біографії та виявленні в ній самоорганізації, як специфічного механізму саморозгортання життєвого шляху особистості”. Самоорганізація є способом саморозгортання та самореалізації міри самовдосконалення особистості. Передбачення – одна з форм самоорганізації, а сам життєвий шлях – самоорганізована система, в якій роль самоорганізованих центрів відіграють доленосні риси. Специфіка цієї системи полягає у тому, що центр її самоорганізації – людина, яка, пересуваючись в часі, водночас зберігає зміст пройденого життєвого шляху у вигляді життєвого досвіду, що впливає і на ступінь самовдосконалення особистості та є новим доленосним фактором у самореалізації особистості [5].

Розвиваючи уявлення про людину як відкриту самоорганізовану психологічну систему, можна припустити, що самореалізація особистості забезпечується системною детермінацією. Остання може бути зрозуміла не тільки з точки зору впливу психологічних новоутворень на подальший розвиток системи, але і з точки зору участі в детермінації непринципальних детермінант. Крім того, розведення сенсів і цінностей, як різних за своєю природою непринципальних детермінант, дає змогу поставити проблему рівнів самореалізації і знайти схеми формувального експерименту, що полегшують людині перехід від самореалізації репродуктивно-адаптивного типу до самореалізації продуктивно-нададаптивної.

Самореалізацію можемо розглядати як реалізацію наявного потенціалу особистості, здійснення своїх наявних бажань, своїх знань, умінь і здібностей, сьогоденних уявлень про себе і свій шлях у житті. Реалізується наявне, теперішнє, уже наявне. Людина може реалізовуватись у різних сферах свого життя: професійній, особистісних стосунків, дозвіллевій та туристичній діяльності тощо.

Пов’язуючи самореалізацію та різноманітні сфери життєдіяльності особистості, варто згадати роботи Л.А. Коростильової, проте автор особливу увагу надавала самореалізації у професії та подружньо-сімейному житті [4]. Ми б хотіли торкнутися теми самореалізації особистості в туристичній діяльності, оскільки психологічна складова феномену туризму нечасто є предметом наукового осмислення, що тягне за собою труднощі в інтерпретації цього феномену з позиції сучасної психології.

Метою статті є теоретико-методологічне осмислення проблеми та шляху дослідження самореалізації особистості, залученої до туристичної діяльності.

Специфіка психологічного підходу до туризму полягає в розгляді цього явища з точки зору мотивації туристичних поїздок, ресурсів туризму як засобу стимуляції життєвого зростання особистості та розвитку толерантності і комунікативних навиків особистості. Проте більшість робіт, що виконані в цьому напрямі, часто мають вузьку спрямованість і недостатньо використовують пояснювальні принципи, нагромаджені у загально-психологічному знанні. Так, не існує і власне “психологічного” визначення туризму, хоча наявність психологічного підґрунтя цього явища – очевидне. Також не розроблений психологічний апарат понять, що описує людину як туриста та мандрівника. У цьому контексті більш прийнятним вбачаємо використання ширшої, ніж поняття “туризм”, категорії “подорож”, що передбачає пересування по будь-якій території з метою її вивчення, а також із загальноосвітніми, спортивними, пізнавальними, розвивальними та іншими цілями. У ситуації подорожі людина не просто переміщується в просторі, але й активно освоює, осмислює цей простір, саморозвивається, реалізовує себе як особистість шляхом взаємодії зі світом та навколишніми людьми.

З точки зору В.Є. Ключко, дослідника антропологічної психології, особистість є самоорганізованою та саморозвивальною відкритою системою. Він пропонує модель ментального простору особистості, суттєвими характеристиками якої є континууми “інтернальність –

екстернальність” та “ригідність – флексибільність”. Ці характеристики забезпечують таку інтегральну властивість людини, як ступінь відкритості її у світ, здатність не просто адаптуватись, а активно творити своє життя, здійснювати його активно та творчо. Людина, яка добровільно приймає рішення про туристичну подорож, поїздку, керуючись при цьому іншими мотивами, аніж просто збереження життя, схильна розглядати це рішення як один із варіантів (само)розвитку як складної самоорганізованої системи [1].

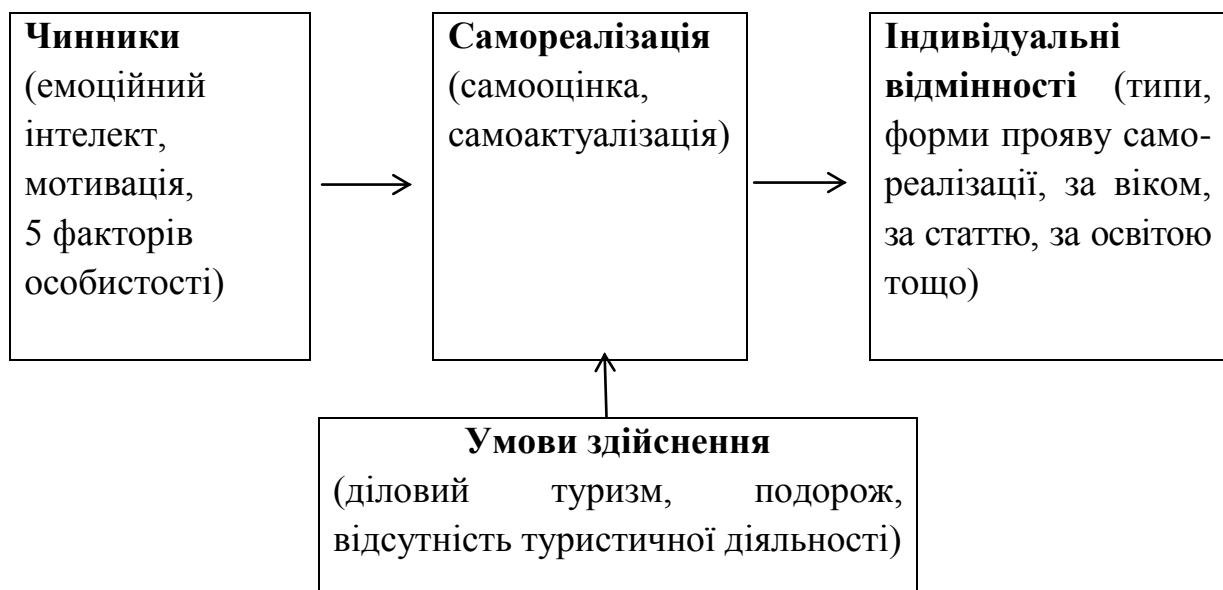
Дослідженням психологічних характеристик особистості, яка включена у туристичну діяльність, займалась А.В. Черданцева. У роботі “Психологія мандрівника. Вивчення особистісних характеристик” авторка досліджує психологічні особливості мандрівників, використовуючи модель ментального простору особистості В.Є. Клочко, і висуває гіпотезу про відмінність в прояві окреслених параметрів у людей з різним рівнем залучення в туризм, тобто параметри ментального простору особистості, що відповідають за відкритість психологічної системи людини у світ, мають специфічні особливості у груп людей з різним ступенем залучення до туристичної діяльності [11].

Проте виокремлення цих характеристик не є достатнім для виявлення особливостей самореалізації особистості в туристичній діяльності, зокрема її детермінант. У межах нашого дослідження психологічних детермінант самореалізації особистості в туристичній діяльності в ході попереднього збору емпіричних даних проведено опитування щодо мети подорожей. Розглянемо отримані відповіді: для відпочинку, задовольнити навчальні, пізнавальні та спортивні цілі, здобути нові враження, емоції, здійснення мрії, розвиток, пізнання нових країн та культур, розвиток впевненості в собі, пригоди, єднання з природою, спробувати себе в новій ролі, змінити звичний спосіб життя, реалізація себе, спробувати свої можливості, розвиток особистості, пізнати себе, розширити світосприйняття, нові знайомства, обмін досвідом, духовне збагачення, прагнення спробувати щось нове, спілкування з людьми з іншою культурою та мовою, відчуття себе частинкою світу, набратись натхнення тощо.

Проведена систематизація відповідей про мету подорожей, дала підставу виокремити такі категорії відповідей: 1) подорожі як відпочинок, джерело натхнення та духовного збагачення; 2) подорожі як спосіб реалізації та розвитку себе як особистості; 3) подорожі як спосіб пізнання світу та себе в цьому світі; 4) подорожі з метою занурення в іншу культуру, що забезпечує розуміння її психологічного змісту. Аналізуючи отримані результати опитування, ми зробили висновок, що подорожі слугують засобом розвитку, реалізації себе як особистості, здійснення своїх бажань та здібностей тощо, що може бути пов'язано, крім мотиваційно-цільових, з індивідуально-особистісними особливостями як детермінантами самореалізації.

На основі отриманих даних та досліджуючи особистість як самоорганізовану та відкриту систему, а самореалізацію, як таку, що забезпечується системною детермінацією, ми розробили схему дослідження психологічних детермінант самореалізації особистості в умовах туристичної діяльності (див. рис. 1).

Рис. 1. Схема дослідження психологічних детермінант самореалізації особистості.

Психологічні детермінанти (чинники) самореалізації особистості мають певний зв'язок з її показниками самореалізації (самооцінка та самоактуалізація), формами прояву, що залежать від індивідуальних

відмінностей (типи, форми прояву самореалізації, за віком, за статтю, за освітою), а також визначаються умовами здійснення самореалізації (діловий туризм; подорож, як спосіб життя; відсутність туристичної діяльності).

Висновки. Самореалізація особистості є багатоаспектним міждисциплінарним, а особливо, психологічним феноменом. Ми розглядаємо самореалізацію особистості, як інтегруючий та детермінуючий чинник, з яким пов'язане розв'язання проблем життєвого самовизначення, вибору життєвих середовищ, сфер життєдіяльності найбільш адекватних для самоздійснення і формування життєвих стратегій особистості. Зважаючи на те, що детермінованість самореалізації особистості опосередкована умовами життєвого середовища та особливостями виконуваної діяльності, припускаємо що туризм – такий спосіб освоєння життєвого середовища, який забезпечує саморозвиток і самореалізацію особистості шляхом залучення до подорожей та туристичної діяльності.

Перспективою подальшого дослідження є вивчення психологічних детермінант прояву самореалізації особистості в умовах туристичної діяльності задля індивідуальних виявів залучення до неї з метою особистісного зростання.

Література

1. Ключко В.Е. Самоорганизация в психологических системах : проблемы становления ментального пространства личности (введение в транспективный анализ) / В.Е. Ключко. – Томск : ТГУ, 2005. – 174 с.
2. Коростылева Л.А. Психология самореализации личности: затруднения в профессиональной сфере / Л.А. Коростылева. – СПб. : Изд-во “Речь”, 2005. – 222 с.
3. Коростылева Л.А. Самореализация личности как психологическая проблема / Л.А. Коростылева // Вестн. С.-Петербур. ун-та. Серия 6. – 1996. – Вып. 4 (№ 21). – С. 72 – 79.
4. Коростылева Л.А. Самореализация в некоторых основных сферах жизнедеятельности и методы исследования / Л.А. Коростылева // Психологические проблемы самореализации личности. Вып. 2 / под ред. А.А. Реана, Л.А. Коростылевой. – СПб. : СПбГУ, 1998. – С. 19 – 33.
5. Красноперов В.И. Самоорганизация жизненного опыта личности / В.И. Красноперов // Самодвижение. Самоорганизация. Самоуправление : тез. докл. межвуз. науч. конференции. – Пермь : Родина, 1987. – С. 130 – 131.

6. Кудинов С.И. Самореализация как системное психологическое образование / С.И. Кудинов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.relga.ru/Environ/wa/Main?level1=main&level2=articles&textid=2092>.

7. Рябова Л.В. Проблемы самореализации человек : [учеб. пособие] / Л.В. Рябова. – Ростов н/Д. : ДГТУ, 1993. – 85 с.

8. Слободчиков В.И. Выявление и категориальный анализ нормативной структуры индивидуальной деятельности / В.И. Слободчиков // Вопросы психологии. – 2000. – № 2. – С. 42 – 52.

9. Чевтаева И.Г. Самореализация личности в развитии знания : автореф. дисс. ... канд. психол. наук / И.Г. Чавтаева. – Свердловск, 1989. – 20 с.

10. Чернявская Г.К. Самопознание и самореализация личности : методологические проблемы : автореф. дисс. ... докт. психол. наук / Г.К. Чернявская. – СПб., 1994. – 40 с.

11. Черданцева А.В. Психология путешественника. Изучение личностных характеристик / А.В. Черданцева // Вестник Томского государственного университета. – 2010. – № 333 (апрель). – С. 49 – 152.

References

1. Klochko V.E. Samoorganizacija v psihologических sistemah: problemy stanovlenija mental'nogo prostranstva lichnosti (vvedenie v transpektivnyj analiz) / V.E. Klochko. – Tomsk : TGU, 2005. – 174 s.

2. Korostyleva L.A. Psihologija samorealizacii lichnosti: zatrudnenija v profesional'noj sfere / L.A. Korostyleva. – SPb. : Izd-vo “Rech”, 2005. – 222 s.

3. Korostyleva L.A. Samorealizacija lichnosti kak psihologическая проблема / L.A. Korostyleva // Vestn. S.-Peterb. un-ta. Serija 6. – 1996. – Vyp. 4 (№ 21). – S. 72 – 79.

4. Korostyleva L.A. Samorealizacija v nekotoryh osnovnyh sferah zhiznedejatel'nosti i metody issledovanija / L.A. Korostyleva // Psihologические проблемы самореализации личности. Vyp. 2 / pod red. A.A. Reana, L.A. Korostylevoj. – SPb. : SPbGU, 1998. – S. 19 – 33.

5. Krasnoperov V.I. Samoorganizacija zhiznennogo opyta lichnosti / V.I. Krasnoperov // Samodvizhenie. Samoorganizacija. Samoupravlenie : tez. dokl. mezhvuz. nauch. konferencii. – Perm' : Rodina, 1987. – S. 130 – 131.

6. Kudinov S.I. Samorealizacija kak sistemное psihologическое образование / S.I. Kudinov [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa : <http://www.relga.ru/Environ/wa/Main?level1=main&level2=articles&textid=2092>.

7. Rjabova L.V. Problemy samorealizacii chelovek : [ucheb. posobie] / L.V. Rjabova. – Ростов н/Д. : DGTU, 1993. – 85 s.

8. Slobodchikov V.I. Vyjavlenie i kategorial'nyj analiz normativnoj struktury individual'noj dejatel'nosti / V.I. Slobodchikov // Voprosy psihologii. – 2000. – № 2. – S. 42 – 52.

9. Chevtaeva I.G. Samorealizacija lichnosti v razvitii znanija : avtoref. diss. ... kand. psihol. nauk / I.G. Chavtaeva. – Sverdlovsk, 1989. – 20 s.

10. Chernjavskaja G.K. Samopoznanie i samorealizacija lichnosti : metodologicheskie problemy : avtoref. diss. ... dokt. psihol. nauk / G.K. Chernjavskaja. – SPb., 1994. – 40 s.

11. Cherdanceva A.V. Psihologija puteshestvennika. Izuchenie lichnostnyh harakteristik / A.V. Cherdanceva // Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. – 2010. – № 333 (aprel'). – S. 49 – 152.

Павельчук Софія. Теоретические и эмпирические аспекты исследования самореализации в условиях туристической деятельности. В статье представлен анализ понятия самореализации в психологической литературе. Проанализированы психологические особенности самореализации личности в условиях туристической деятельности и методы исследования этого явления. Представлена специфика психологического подхода к туризму. Приведены результаты исследования представлений о целях и мотивации туристической деятельности лиц, которые путешествуют. Построена модель исследования психологических детерминант самореализации личности в условиях туристической деятельности.

Ключевые слова: самореализация, личность, системная детерминация, системный подход, психология туризма.

Pavelchuk Sofia. Theoretical and empirical aspects of individual's self-realization research in tourism activities. The article is devoted to the analyses of self-actualization in psychological literature. The article gives a detailed analysis of psychological peculiarities of individual's self-actualization in traveling activities and methods of the research of this phenomenon. The article touches upon the issue of specificity of psychological point of view on tourism. There are conclusions of the research about tourists' motivation and aims. The research model of psychological determinants of individual's self-actualization under conditions of tourism activity is created.

Keywords: self-actualization, individual, systematic determination, systematic approach, psychology of tourism.